

Ana Ristović

Strindbergovi svinčniki

Miloš Crnjanski je pisal, da mu je od vsakega mesta, v katerem je živel ostajal samo oris robov na nebu. Od vsakega mesta je ostala samo tenka črta, ki ga je ločevala od neba, samo razpoka, na kateri se je, tudi po odhodu, zadrževal pogled. Vsakemu mestu pustimo samo en pogled, potopljen v razpoko njegovih robov. V tej vijugasti meji nas mesta posedujejo: zgornja meja mesta je tisti prostor duše, v katerem vlada preprič.

Besed o robovih sem se spomnila v Stockholmu, medtem ko sem taval po njegovih tihih cestah in vztrajno skušala najti v Hiperborejcih tolikokrat omenjano Belmanovo klet, v kateri je pisatelj preživel svoje svetle, polarne noči: z vinom, glasbo in s plesom. Kolikokrat je bil zapisan ta stavek, ki je kot nevsiljiva, magična formula vseskozi navzoč v obsežni in čudoviti zgodbi Crnjanskega o Hiperboreji: "... *In plesal sem.*" Na severu ples na pravi način dojemam šele po odhodu. Ples kot spontani, vsakdanji način, da se na severu, polnem tišine in diskretne zadržanosti, izogneš besedam in lastne glasove podrediš drugim.

Ponoči so robovi Stockholma temnejši od neba nad njim. Bela, polarna svetloba je okrog polnoči navzoča nad mestom kot pred sončnim vzhodom ali ob zgodnjem somraku: kot da svetloba, ki je na Švedskem nikoli ni dovolj, izumlja varljiv, domiseln način za svoje razkrivanje – namesto podnevi dobiva ta prostor za svojo upočasnjeno rast v večernih urah, ko se nanjo nihče več ne spomni. Robovi mesta takrat postanejo bolj jasni in prepoznavni, dobimo vtis o komaj uravnoteženi, blago zakrivljeni črti, ki loči nebo od streh: na Švedskem velja arhitekturno pravilo – graditi največ do pet nadstropij. In vse je v pričakovanju znamenitega praznika *Midsommara* (sredina poletja), ki je vedno prvo soboto med 20. in 26. junijem. Takrat se svetloba na nebu zadržuje vso noč in prebivalci ostajajo do

zgodnjih jutranjih ur na cestah, v naravi ali pa odhajajo v Skansen – veliki muzej na odprtem, ki je v bistvu eden od štirinajstih stockholmskih otokov. Lepo bi se bilo z lokalnim, hitrim vlakom ta dan odpeljati na skrajni sever Švedske, v Kiruno, mesto, kjer je polarna svetloba najbolj jasna. Z nohtom zarežati v laponski led, odkriti drugi obraz snega. Zamišljam si: svetlobo tukaj ohranja voda Melarskega jezera. Podnevi jo krađe z njegove gladine v bleščečih krpicah, da bi jo ponoči, ko na tihih ulicah ni nikogar, izdihovala nazaj, v zrak – in da bi bil zrak potem poln pridušenega, razpršenega sonca. Zamišljam si: svetloba se tukaj odceja v regratova polja, iz katerega bodo človeške roke izdelale maslo; kaplja polnočno sonce, razsipa se v tisto, kar bo prej ali slej človek izkoristil in česar se bo polastil. Sončeva kopja varujejo mirna jezera, ki zvečer izpuhtijo v zrak; njegova smrt je blaga in radodarna, ker je sonca na zemlji in pod ledom vedno več kot tam, kjer ga večina še zmeraj pričakuje. Kot da je ta *ekonomija* svetlobe, način njenega dobrega razvrščanja, v neki čudežni, nejasni zvezi s tukajšnjimi ljudmi: povprečnemu Švedu je predvsem najpomembnejše delo, natančen in nemoten red. Zunaj tega ustaljenega principa delovanja in razumevanja se on preprosto ne znajde. Tolikokrat sem jih že opazovala, kako stopajo na lepe, rdeče mestne avtobuse, drug za drugim, z upočasnenimi gibi in z ravnodušnimi, mirnimi obrazi, zapolnjujoč proste sedeže najprej v zadnjem delu vozila; opazovala sem jih, kako peljejo svoje pse na sprehod po parkih in nikoli ne pozabijo prinesti s seboj tudi majhno vrečko, v katero bodo skrbno in pomirljivo zbrali vse, kar ostane potem, ko hišni ljubljenelec poleg drevesa ali kakšnega prijazno pristriženega grmovja dvigne taco. Vsak bo nesel s sabo svojo vrečko s pričakovano vsebino in jo stresel v lastni smetnjak: vse svoje bo nesel s seboj. Drugačnega zaporedja stvari in postopkov ne bo razumel. Spominjala se bom hriba, ki so ga na samem vhodu v Stockholm zgradili iz smeti in so na njem posadili lepo, mehko, pokošeno travo. Po njem se pozimi sankajo mali Švedi in nikoli ne pozabijo na eno stvar: še smeti niso za v smeti.

Spominjala se bom tudi Strindbergovih¹ svinčnikov. Bili so razstavljeni pod steklom v zadnji pisateljevi hiši, ki je danes muzej, v hiši, v kateri je bival zadnjih dvanajst let svojega življenja. Bili so nekaj več kot le Strindbergovo pisalno orodje: bili so slika nekega naroda, podobni predstavnikom švedskih vojnih enot. Toda, nekaj na njih je pritegnilo mojo pozornost: bili so tako izrabljeni, dolgi zgolj uboga dva centimetra – čeprav so bili precizno zaostreni. Natakneni na majhne, kovinske, ročno izdelane držaje. Ko jih je pisatelj držal v svoji veliki dlani, je med prsti kukal le njihov vrh, kot dobro usmerjeno želo. Zdaj so ležali zraven škatlince za njuhanec, majhnih škarij in raztresenega tobaka, podobni izstreljenim tulcem.

Tam, kjer se končuje jezero, se bo začelo morje in pod norbroškim mostom, ki pelje v stari del mesta, bo nastal Baltik, in se raztezal, tih in skrivnosten,

vse do Rusije. "Sever drobi kovino, toda varuje steklo", pravi Brodski. Kje je meja soli, ki si jo bosta razdelila jezero in morje? Ali se sol sploh spreminja, medtem ko prehaja iz ene vode v drugo? Zamišljam si, da se sol v vodi pod mostom strjuje in pretvarja v kamen. Beli, gladki, ovalen kamen, ki obstaja in traja na tem magičnem prostoru kot senca granita, na katerem je to mesto počivalo: granita, lepega kot velikanska, slavnostna in nedoumljiva grobnica. Dno pod mostom varuje njegovo skrivnost in njegovo možnost, da eno resničnost zamenja z drugo.

Pred nekaj leti sem zapisala verz Jehude Amihaja in pri tem mislila na neko drugo mesto na skrajnem jugu: "Sanje obstajajo tam, kjer je kamenje". Kamen je speči mož pod mestom, kamen diha v snu in mesto se nad njim neopazno dviguje in spušča kot trebuh nekega zaspanega boga. Kamen neslišno mrmra v snu: kar ostane vidno nad njim, so le delci njegovih besed, nek raztreseni svet, nor v svojem izobilju in raznolikosti. Kakšen bi šele bil svet, o katerem bi govoril budni kamen! To, kar vidimo, vsa ta mesta, je komaj mrmranje spečega kamenja. In vsako mesto je kletka, kot pravi Kavafis.

Spet se sprašujem: kje je ta točka pred zlomom, po kateri gibi teh ljudi ne bodo več imeli iste mehkoobe in spokojnosti, njihovi obrazi pa tiste umirjenosti, kot da so pokriti z nevidno, tenko plastjo, ki prekriva kožo, in jo veter prinaša s skrajnega severa v prozornih lupinah? Sprašujem se, ali je to skorja laponskega ledu, ki se kot nekakšen neviden amalgam že stoletja nalaga na čela in lica teh ljudi; sprašujem se, na katerem mestu počí balon, ki ovija njihova telesa tako, da so zadovoljni s tem vakuumskim, vnaprej odrejenim prostorom, ki jim je dan v dosmrtno uporabo?

V nekem trenutku se mi je zazdelo, da sem to točko odkrila na eni od umetniških slik v kraljevi palači v starem mestu: visela je na zidu ene od mnogih dokaj skromnih in preprosto urejenih soban, kar je značilno za Švede. Ta slika je s svojo edinstvenostjo izstopala, za razliko od drugih na njej ni bil naslikan portret enega od članov kraljeve družine. Na njej je sedem močnih lovskih psov trgalo živega jelena, ki se je branil vzpet na zadnje noge, s široko odprtimi, zbeganimi očmi. Zazdelo se mi je, da je prav ta slika točka tega tihega, neopaznega zdrsa, točka pred zlomom. Po njem se jim bo vedno vrnila mehkooba gibov in blagi, nedolžni nasmeh na obrazu in v njihovih očeh bodo še dolga stoletja prasketali isti koščki ledu, puščajoč za sabo povsem tiho premikanje, prostor velike tišine. "*Lago, lago*" (Počasi, počasi) bodo govorili na vsakem koraku, navajeni na to, da je življenje ena velika upočasnitev. Zamišljam si: oni kot da se premikajo v neki nevidni, povsod navzoči vodi, ki jim omogoča to navidezno lahkoto in umirjenost. Zamišljam si: tukaj je bil nekoč veliki led in ko se je stopil, so morali gibi priseljencev privzeti nekaj od tega prostora, ki so ga naselili. In prav tako njihovi obrazi in telesa: vretenčasta telesa, obrazi velikih, zaspanih rib. Ljudje, ki živijo na prostoru, nekoč zasutem s kamenjem, ljudje, ki so morali kopati predore med hribi, so skozi stoletja dobivali obliko in barvo kamenja in trde zemlje. Njihovi izklesani obrazi so

polni vzdolžnih, drobnih brazd in žilic, njihovi gibi pa ostri in malce kruti. Ko govorijo, se iz njihovih ust kotali drobni, suhi prod. Severni narodi so narodi rib, narodi, ki plavajo med dvema resničnostma. In dogaja se: namesto odgovora na kakšno odprto, razumljivo vprašanje bodo poslali v vaš obraz veliki, prozorni mehur. Mehur, v katerem se prelamlja svetloba, ustvarjajo nepričakovane barve, v katerem se zrcali njihova zemlja in drug za drugim podvajajo prizori. Mehur, po katerem boste pozabili na vprašanje, ki ste ga postavili.

Spet se spominjam Crnjanskega in njegovega opisa čudežne tišine in slavnostnega miru, ki ga na skrajnem severu za sabo pušča ledenik, ko strmoglavi v vodo. V trenutku ni ničesar več in vse postane odrešeni zvok.

Kjer je Baltik črn, tam nebo prepušča led.

Čudežni molk, ki ga za sabo pusti strmoglavljeni ledenik, se širi pošastno in nevsiljivo po vsej Skandinaviji kot tenka, tiha zavesa, kot starodavna, splošna utrujenost in pomirjenost z zemljo in nebom: kot vnaprej določen in zaobljubljen ritem premikanja vseh severnih bitij. Ta čudežni molk sem začutila tudi v majhni Sigtuni, najstarejšem švedskem mestu: čez majhne hiše, ki so se med sabo razlikovale samo po barvi pročelij, se je širil kot razmnoženi, podaljšani odmev. Lebdel je nad skrbno urejenimi vrtovi, kjer so domovale drobne, večbarvne rože, kjer je podrhteval v oknih, med pisanimi lončki in ljubkimi, poškrbljenimi zavesami: odmev velike tišine. In nikjer niti enega sprehajalca, kot da je bilo mesto speče pod tenko, krhko skorjico ledu. Prišli smo v Sigtuno in parkirali ob obali Melarskega jezera: raven vode se je bila zaradi vetra in dežja dvignila, tako da so drevesa ob obali kukala iz vode in se z vejami skoraj dotikala gladine. Zdelo se nam je, da je bilo mesto že veliko pred našim prihodom zapuščeno, da so ljudje pustili vse popolnoma urejeno: vse ograje zaprte, vse zavesa na majhnih oknih skrbno zagrnjene. Gluho, utišano mesto. Sprehodili smo se skozenj in takrat, osuplo, opazili na neki steni tale grafit: SRBIJA. Morda je bil to edini grafit, ki ga je bilo mogoče videti vse do Stockholma in morda še dlje. Kdo je ta Srb, ki je šel mimo, tega nismo izvedeli, toda oglašil se je tukaj in razbil tišino strmoglavljenega ledenika ter z nohtom zarezal v led.

Kjer je Baltik črn, tam led prepušča nebo.

Tirese: majhno, vikendaško mestece južno od Stockholma – na njegovi desni strani bo najprej potemnel gozd, 24. junija, ko Švedi tradicionalno proslavljajo sredino poletja, ko je dan najbolj dolg in noč najsvetlejša. Do jutra bo postal najtemnejši gozd, na drugi strani poti pa bo Baltik umirjen, povsem umirjen, težek kot svinec in tih vse do Rusije. Pred vaško cerkvijo se bodo zbrali številni otroci, okrašeni z rožnimi venci, vikendaši, turisti in mladi, prispeli na kolesih, zato, da bi na pravi način praznovali ta dan. V Stockholmu in v številnih

drugih večjih mestih bodo ležali v parkih, na pisanih odejah, položenih na travo, ali na mestih, kjer tega nihče ne bi pričakoval: pred mestno posve-tovalnico, kraljevo palačo ali Bergmanovim teatrom. Bosi, z dvignjenimi krili in zavihanimi nogavicami, vsi, ob polnoči že popolnoma pijani, tako pijani, da bodo preostala dva dneva porabili izključno za streznitev in nabiranje moči za delovni ponedeljek. Premišlujem: mar ni ta proslava poletnega praznika, sicer običaj, ki so ga Švedi prevzeli od Nemcev, tudi nekaj, kar je del ustaljenega reda, ki se ga je treba držati kot vsakega drugega; mar ne delajo oni vso to veselo, brezskrbno parado prav zato, ker so se tega naučili? In koliko je v tem možnosti za poljubnost? Koliko gre za resnično veselje koliko pa za zavedanje o tem, da se je potrebno veseliti?

Ves dan je pihala močna burja z morja in napovedovala pozni popoldanski dež; sedeli smo na terasi lesene lovske kočice in pili vino ob dobro nasoljeni ribi iz Baltika. Povsod je bilo izobilje prijetne, nemotene tišine, razen z različnimi, čudežnimi šumi, ki jih je narava pošiljala z morja skozi luknjasta debela in nasipe ostrega, granitnega kamenja, skozi travo in listje dreves, tako gosto listje, da se je skozenj nebo lahko videlo samo v redkih krpicah.

Kjer je Baltik črn, tam nebo prepušča led.

Ponoči prihajajo srne in smukajo rožmarin pred hišo. Črni, velikanski polži s svojimi jajčki se naselijo na stročjem fižolu in se skrivajo na dvorišču, pod listjem solate. Gospodinja, zjutraj, preden gre v službo, vohuni za njimi, jih nabada na veliko, kovinsko palico in drobi vse te lepljive hišice; črno sled s čevljev obriše ob kamniti robnik rožnega vrta. Rožmarin ogradi z žico: toda švedske srne tudi žico ogrizejo. Pravijo, da jim v tem letnem času med rožički začnejo delovati posebne žleze, ki jih srne rade drgnejo ob ostre, pokončne travne bilke. Pravijo, da ne smukajo rožmarina, temveč se praskajo in z rožički potrgajo vse, kar jim pride na pot. Podnevi komajda kakšna smukne po poti in opazi, kar je ostalo od prejšnje noči.

Ona je vohunka sprevrženih polžev in srn. Ona, gospodarica hiše, majh-nega vrta in zelenice, na kateri niti ena šilja ni podobna drugi, niti eno drevesce drugemu.

Že tristo let Baltik varuje potopljeno ladjo: varuje razbitino kot dotrajano, toda vredno kost. Drsi ob njej, ne najeda lesa. V njej je, po treh stoletij, kot v nekakšni veliki kocki ledu ohranjena ladja: vsak košček reliefa na velikanskih bokih, vsaka človeška figura, skrbno izdelana iz lesa in brona, vsak drobn naborek.

Videla sem to velikansko ladjo, potopljeno pred tristo leti, nekaj minut po tem, ko je odrinila kakšnih sto metrov od obale: zdaj dvignjena na oder, vzpeta kot velika, lesena, besna pošast. Zazdelo se mi je, da se je svetlikala v temi in zatohlosti hale, v kateri je bila še pred štiridesetimi leti razstavljena. Delo na njej je bilo končano leta 1628: kralj Gustaf Vasa je bil končno, po številnih

dodelavah, zadovoljen s svojo vojno ladjo, ki je zdaj lahko izplula iz stockholmskega pristanišča. Namesto, da bi jo razširil in tako naredil na njej prostor za darila kraljev in poslancev iz številnih držav, darila, ki jih je bilo vse več, je Gustaf Vasa naredil napako: ladjo je gradil v višino, kot stolp, ter jo krasil z lepimi reliefi in kipi iz lesa in brona. In kipov in reliefov je bilo toliko, da bi lahko zamenjali celo posadko. Ladja Vasa, imenovana po samem kralju, je morala biti predstavnica močne, premožne države. Švedska je bila v tem času, v 17. stoletju, prav takšna.

Poskus je bil narejen pred samim odhodom: po palubi ladje, ki je bila zdaj bolj podobna zanimivi trdnjavi neobičajne oblike, je teklo, z ene na drugo stran, okoli petdeset močnih mornarjev. Ropotali so z masivno obutvijo, žvenketali s težkim orožjem.

Toda, zgodilo se je nekaj, česar ni nihče pričakoval: kakšnih sto metrov od obale, takoj po tem, ko je izplula iz pristanišča, so se dvignili velikanski valovi, predrli ta čvrsti les in voda je nemudoma začela prodirati v ladjo. Ni bilo rešitve: ladja se je potapljala hitro, kot da jo nosi velikanska vodena roka hladnega in tihega baltiškega boga. Nihče se ni rešil, niti en sam mornar.

Tri stoletja za tem dogodkom je arheolog Vrancel leta 1956 z ekipo raziskovalcev in sodelavcev ladjo dvignil z dna. Vrancel je bil tudi prvi, ki je spoznal, da je voda baltiškega morja *najbolj usmiljena* do lesa, ker vsebuje zelo majhen odstotek soli, veliko manjši kot druga morja, tako da je na omenjeno ladjo že tristo let delovala kot neka vrsta čudežnega amalgama: kljub času, kljub tujemu pohlepu. Bila je blago, nevidno zavetišče in varuh.

„Ta prostor ni preplavljen z vodo, ta prostor je tlakovan z vodo”, pravi Isidora Sekulić v *Pismih iz Norveške*. Če ga opazujemo z obale, se nam zdi, da je težki Baltik podnevi bleščeč, grozeč svinec, ponoči pa magma, tekoča, počasna in tiha, tista, ki traja, nad vsem. Gladina tukaj varuje svetlobo, varčuje z njo, jo zbira podnevi in jo ponoči spet vrača v nebo. Dno vode hrani tisto, na kar tudi svetloba pozablja in čemur se, včasih za zmeraj, odpove. Sol je usmiljena do razbitine, ker ladja, za katero se ne dvigata niti sneg niti sol, ob koncu dneva vedno postane steblo.

Zamišljam si, pogosto, povsem določen trenutek, trenutek popolne razblinitve težnosti, ko bo vsa velika voda tega sveta potisnila na svojo gladino ves zaklad svojega skritega dna. Po njej bodo zaplavale vrednote enega in drugega časa, se dotikale, mrzle in zabuhle, dohitevale druga drugo v dolgi, nepretrgani verigi: vsi utopljeni, vse utopljeno, na vrhu, na površju, pod mikroskopskim, velikim in napetim očesom sveta. Neki čas bo takrat nekemu drugemu času, enak v tistem, kar hrani, enak v tistem, na kar pozablja, in ga dela nevidnega. Lanski utopljeni se bodo dotikali včerajšnjih utopljenec s pomodrelimi udi in tistim, kar je od njih ostalo; muzejske vrednote bodo v vodnih krogih dohitevale druga drugo, sprejemajoč ena od druge lupinice preostale barve in nitke trave in maha: celotno skladišče bo postalo mesto dražbe, nezgodovinske izbire.

Veliki vzpon z dna in z gladine bo v bistvu končni padec v zrak, prestop v nepremičnost nad tlemi: padec, o katerem so že knjige nekaj povedale. Zemlja se bo končno odpovedala temu, kar je skozi stoletja posedovala, nekemu resničnemu svetu izobilja: za nikogar več ne bo gostišče in svoje nevzgojene otroke bo poslala v zgornji svet. Eno odkritost bo zamenjala z drugo.

Zapuščanje zemlje se bo začelo najprej tam, kjer najbolj hrepenijo po njej, tam, kjer so skrbnost in prirojena nostalgija po zemlji način, kako se je polastiš, tam, kjer se ljudje rojevajo z mislijo na to, kako zadovoljiti zemljo, jo odrešiti in kako ohraniti svetlobo. Na severu. Kjer po smrti duše ne odhajajo z vzdihom, dolgim in težkim kot je vzdih, s katerim duše zapuščajo telesa Slovanov. Zamišljam si: duše Skandinavcev ne zapuščajo telesa skozi usta, temveč izpuhtijo skozi kožo (zelo tenko, prozorno in blede rožnato, podobno tistim rožam pred skandinavskimi hišami), nekaj dni po smrti. Potem se dvignejo v zrak in spremenijo agregatno stanje, postanejo drobne kapljice vode: razpršijo se kot rosa in vedno služijo nečemu koristnemu – napajajo zemljo in travo. Nekatere se kristalizirajo v drobne lupinice modrikastega ledu in nitke ivja. Vpija jih tisto, čemur so se, v času življenja, zaobljubile.

Zapuščanje se bo začelo počasi kot tiho presejanje, iz enega steklenega očesa v drugo stekleno oko, iz dobre roke v dobro roko; ena drobtinica se bo ločila od druge. Od vsega bodo ostala samo mesta, katerih hiše so grajene v skladu s soncem. Ostala bo vas Järna.

Kjer je Baltik črn, tam nebo prepušča led.

Ko se je v drugem desetletju prejšnjega stoletja po skandinavskih državah začel širiti ogenj antropozofskega učenja dr. Rudolfa Stainerja, je imel največji vpliv ravno na Švedskem, kar je mogoče pojasniti z dejstvom, da je antropozofija med drugim temeljila na teozofskemu mysticismu Emanuela Svedenborga. Ideje o obstajanju astralnega telesa, o različnih oblikah, v katerih prebiva človeška duša, o karmični predestiniranosti, so se lahko začele in bile sprejete samo tam, kjer resnični svet tako malo daje na svojo vidljivost, tam, kjer se vsak del narave hkrati odkriva v več svojih možnostih. Kjer misterij sonca sčasoma nauči človeka, da je tudi svetloba otipljiva in da se lahko prestavlja iz roke v roko kot kos vročega hlebca, da se lahko nosi na hrbtu kot koš sena, hrani pod vodo, se vdihuje, se struga z nohtom s predmetov takrat, ko jo primanjkuje. Priljubiti se bodisi svetlobi bodisi tistemu, čemur se ta najprej odpove. Ker se iz teles njenih bogov drobijo zemlja in žagovina.

Na Švedskem obstaja neka edinstvena vas: imenujejo jo Järna. Ni označena niti na najbolj natančnem zemljevidu, o njej se skoraj nič ne govori v turističnih priročnikih in v brošurah o privlačnih mestih, ki jih prodajajo v vsaki trafiki.

Da bi prišli do Järne, se je treba podati južno od Stockholma in zaobiti pot, ki pelje v napačno smer. Obstajata namreč dve Järni. Ena je majhno mestece oziroma zaselek, ki ne slovi po ničemer, znano je le po industriji železa (od tod tudi njegovo ime Järna – železna). Druga pot, ki vodi kot krak škarij stran od nje, je pot do Järne, majhne antropozofske vasi – komune, ki jo je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja skupaj s svojimi učenci in privrženci ustvaril Steiner. Danes v Järni živijo tisti Švedi, ki so se odločili za drugačen način življenja. Oni sledijo temeljnim načelom Steinerjeve antropozofske misli in ustvarjajo popolnoma neodvisen, izviren svet, ki malce spominja na skupnosti Amišev v Severni Ameriki. Imajo kmetije in sadijo rastline, iz katerih izdelujejo izključno naravne in zdrave izdelke. Imajo svojo lastno medicino, ves sistem alternativnega zdravljenja, utemeljen na starodavnih, alkimističnih metodah, ki jih uradna švedska medicina in znanost še zmeraj ne priznavata. Lasten sistem šolstva, lastne organizacije za socialno in psihoterapevtsko pomoč, lastne kulturne institucije. Predvsem pa imajo lastno in edinstveno gradnjo hiš, ki se izmika vsem arhitekturnim pravilom: v Järni hiše gradijo v skladu s soncem. Vsako drugačne oblike, podobno lesenim škatlam, ki so nemarno zložene, zmetane druga na drugo, obarvane v svetle, prijetno pastelne barve. Najbolj zanimiva so okna teh hiš, velika, pravokotna okna na vseh mogočih (in nemogočih) mestih, na stenah in na strehah, postavljena tja z enim samim ciljem: da bi v hiše prodiralo čimveč svetlobe in zraka. Tako raznovrstne in nenavadne hiše spominjajo na velike, prazgodovinske živali, speče in nepremične, okamenjene na livadi, v prehodu iz ene resničnosti v drugo. Ohranjene so samo zato, da bi zbirale svetlobo.

Bil je praznik, še vedno zadnji dnevi *Midsommarja*, ko smo prišli v Järno; Nadjin fotoaparati so snemali bleščeča polja regrata in prve, nenavadne hiše ob cesti, hrumenje Duškinega avtomobila je bilo edino, kar je motilo tišino, ki nas je obdajala: spet smo imele vtis, da tukaj nihče, prav nihče ne živi in da je to mesto, kot tudi številna mesta na severu, začarano, ustavljeno v trajanju. Da je tudi nad njim neka nevidna, krhká skorjica ledu, ki ga prekriva kot nekakšna kupola in ga varuje pred časom, pred minljivostjo. Razen nekaj japonskih turistov z majhnimi, žepnimi fotoaparati, tako majcenimi, da so jih lahko držali v skrčeni dlani, nihče ni šel mimo, nihče ni odprl okna niti se ni sprehodil po vrtu pred hišo. Tudi na poljih na drugi strani ceste ali v velikih vrtovih prepolnih raznovrstnih začimb. Močan veter je strgal prevleko za blazino z vrvi na dvorišču in jo nesel čez travnik, po tlakovani cesti proti gozdu, kot veliko, belo kuro s skuštranim perjem: nihče ni tekel za njo. Zdelo se je: kot da je bilo mesto zapuščeno že dolgo pred našim prihodom. Je mar bilo življenje v Järni ustavljeno, predano neki blagi upočasnenosti, ali pa je življenje, nemoteno in bleščeče trajalo zunaj nas, na neki drugi strani, ki je nismo niti videli, niti ji prislunili, niti je razumeli. Kot da sta obstajali dve Järni v eni: ena vidna, tiha in nepremična, ustavljena v trajanju, zamrznjena Järna,

Järna namenjena nam in drugim, in druga Järna, v kateri je nevidno življenje trajalo nemoteno, ker so ga v nevidne prostore prenesli njegovi prebivalci. To je bil njihov naravni in raznoliki način bivanja. V trenutku, ko je vsak od teh marljivih vaščanov, ki so se umaknili, da bi lahko živeli na drugačen način, začel verjeti, da je njegova Järna obenem lahko tudi eno in drugo in tretje – obenem majhna vas in stekleni most med obalami in svetloba in košček nalomljenega ledu in misel, navzoča v zavesti vsakega posameznika – pri čemer ena možnost ni izključevala druge, v trenutku, ko je vsak med njimi začel manj upoštevati vidni svet, ki ga obdaja, in bolj njegove skrite možnosti, je bila resnična Järna premeščena v prostor nevidnega. In to ni bil način njenega prenehanja, temveč način njene zamenjave. Ko mesto ali predmet razvije svoj obstoj v najmanj treh možnostih, ko te tri možnosti niso niti metafora niti simbol, temveč zgolj resničnost, odprto obstajanje, takrat tudi nevidno dobi možnost zatekanja v vidno.

Vedno bosta obstajali najmanj dve Järni in v nji resnično, sočasno življenje.

Od vsega pa bodo ostala samo mesta, katerih hiše so grajene v skladu s soncem. Ostalo bo tisto, kar si bo priborilo obstoj na nekaj različnih načinov: tisto, kar privoli v vedro razpršenost. Toda tudi to je eden od načinov plesa na severu.

In kjer je Baltik črn, tam nebo prepušča led.